

ომარ ბეგოიძე

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო

omar.begoidze.1@iliauni.edu.ge

DOI: 10.32859/kadmos/17/61-87

ქართველური საკულტო ტოპონიმები ამჟამინდელ ჩრდილოეთ ოსეთში

საკვანძო სიტყვები: ქართველური, ოსური, კულტი, ტოპონიმია, ეტიმოლოგია

შესავალი

ოსი ერის ეთნოკულტურულ სივრცეში განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით და სიმდიდრით გამოირჩევა სარწმუნოებრივი სისტემა და მითოლოგია. რელიგიური კულტი, რომელიც გავრცელდა ოს მოსახლეობაში, არის უძველესი ტრადიციული რწმენის მსოფლიო რელიგიებთან, კერძოდ კი ქრისტიანობასთან შერწყმის მაგალითი, რამაც შემდგომში გამოიწვია რელიგიური სინკრეტიზმის განვითარება (Иларева 1971, 202). აღნიშნული გარემოება უკავშირდება ამჟამინდელი ჩრდილოეთ ოსეთის ტერიტორიაზე საუკუნეების განმავლობაში განვითარებულ ისტორიულ და ეთნოკულტურულ პროცესებს. ცენტრალურ კავკასიაში მცხოვრები მოსახლეობა წარმოადგენდა სამხრეთ კავკასიაში ნეოლითის, ბრინჯაოსა და რკინის კულტურების განუყოფელ ნაწილს. ეთნოკულტურული სიახლოვე კავკასიონის ჩრდილოეთ და სამხრეთ ფერდობებზე მცხოვრებ მოსახლეობის შორის შენარჩუნდა ამ რეგიონში მომთაბარე ირანულ და თურქულენოვანი ტომების მიგრაციის შემდგომ პერიოდშიც. ამრიგად, ამჟამინდელი ჩრდილოეთ ოსეთის ტერიტორიაზე ძველად მცხოვრები მოსახლეობის წარმართული კულტი და მითოლოგია ყალიბდებოდა აბორიგენი კავკასიური და ირანულენოვანი ტომების სარწმუნოებრივი და მითოლოგიური სისტემების სიმბიოზით.

მნიშვნელოვანი ეტაპი ამჟამინდელი ჩრდილოეთ ოსეთის რელიგიურ ცხოვრებაში დაიწყო IX-XII საუკუნეებში, როდესაც ძლიერდებოდა საქართველოს სამეფოს და ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის გავლენა ჩრდილოეთ კავკასიაში. ქართველების მიერ რეგიონში აქტიურად შენდებოდა ეკლესიები და მონასტრები. ჩრდილოეთ ოსეთის ტერიტორიაზე ქართული ქრისტიანული ძეგლები ძირითადად ფიქსირდება ისტორიულ დვალეთსა და ალაგირის ხეობაში (ეკლესიები ხოზიტა მაირამ, თლი, ნარძუარ, ხუცაუძუარ, ზლესიძუარ, ნუზალის სალოცავი და სხვ). ქრისტიანობის დამკვიდრება ოსებში მიმდინარეობდა საქართველოს მთიანეთის მსგავსად, სადაც ქრისტიანული სალოცავები ხშირად იკავებდნენ წარმართული ხატების ადგილს ან ერწყმოდნენ მათ. ჩრდილოეთ კავკასიაში ქართული სახელმწიფოს და ეკლესიის გავლენის დასუსტება, განსაკუთრებით მონღოლთა შემოსევების შემდეგ (XIII-XIV სს), იწვევდა რეგიონში ქრისტიანული რელიგიის პოზიციების თანდათანობით დათმობას. ამ ფონზე, ძლიერდებოდა ოსურ მოსახლეობაში ქრისტიანობასთან პარალელურად შენარჩუნებული ტრადიციული კულტები, რაც აგრეთვე საქართველოს მთიანეთში განვითარებული პროცესების იდენტური იყო.

ოსთა რელიგიური ტრადიცია ყალიბდებოდა მრავალი საუკუნის განმავლობაში და შეიცავს რამდენიმე შრეს, კერძოდ, ტრადიციულ (კავკასიური, ირანული), ქრისტიანულ და ისლამურ ელემენტებს, თუმცა ყველაზე მრავალფეროვნად მიჩნეულია ის რწმენა-წარმოდგენები, რომლებიც ოსებს ჩამოუყალიბდათ კავკასიურ ნიადაგზე და გამოირჩევა დიდი მსგავსებით მეზობელი კავკასიელი ეთნოსების კულტებთან (Капоев 2004, 344). ოსური და კავკასიური, მათ შორის სვანური, მეგრული, რაჭული, მოხეური, მთიულური, ხევსურული, რწმენა-წარმოდგენების და მათთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებების და დღესასწაულების მსგავსება იყო როგორც ტიპოლოგიური, ისე მატერიალური, ანუ ემთხვეოდა ღვთაებების, რიტუალების და დღესასწაულების სახელებიც (Абаев 1990, 111).

ოსების რელიგიურ ტრადიციაში ქართული ელემენტის განსაკუთრებული როლის გათვალისწინებით, ადვილად ასახსნელია ქართველური წარმოშობის საკულტო ლექსიკის ფართო გავრცელება ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმიკაში. რელიგიურ-რიტუალური შინაარსის ტოპონიმების კონცენტრაცია გვეხმარება იმის დადგენაში, თუ რომელი ჯვარ-ხატი იყო უფრო ძლიერი ამა თუ იმ მხარეში. ტოპონიმების მეშვეობით ვიგებთ, რომელი სალოცავები მიივიწყა ადგილობრივმა მოსახლეობამ და რომელი პერსონაჟები არსებობდა მის მითოლოგიაში. რელიგიური შინაარსის სიტყვები გვხვდება როგორც სალოცავი

ადგილების, ისე გეოგრაფიული ობიექტების სახელწოდებებში. სალოცავის სახელი ჰიდრონიმში მიუთითებს მდინარის ან წყაროს წყლის გამოყენებაზე ამ სალოცავისთვის მიძღვნილ რელიგიურ რიტუალებში. სასოფლო-სამეურნეო მიწების სახელწოდებებში სალოცავის ხსენება გვამცნობს, რომ აღნიშნული მიწები ჯვარ-ხატების მამულეზად ითვლებოდნენ ან მათზე ოდესღაც განთავსებული იყო სალოცავის ნიში (Иараева 1971, 202-217).

წინამდებარე ნაშრომი მიზნად ისახავს, გამოიკვლიოს ქართველური საკულტო ტოპონიმების მნიშვნელობა ამჟამინდელი ჩრდილოეთ ოსეთის მოსახლეობის ძველი რწმენა-წარმოდგენების გასააზრებლად. მიუხედავად იმისა, რომ ოსმა და ქართველმა მეცნიერებმა მიმოიხილეს დვალეთის ზოგიერთი ქართველური საკულტო ტოპონიმი, წინამდებარე სტატია არის იმის მცდელობა, რომ დამატებით გამოავლინოს ქართველური წარმოშობის ტოპონიმები ამ რეგიონში. გარდა ამისა, ქართველური საკულტო ტერმინები დვალეთის მიღმაც გვხვდება და ვრცელდება ალაგირისა და დიგორის ხეობებში. ამ ქართველური ტოპონიმების მრავალფეროვნება და კონცენტრაცია თანამედროვე ჩრდილოეთ ოსეთის გარკვეულ რეგიონებში იძლევა ვარაუდის საფუძველს, რომ ადგილობრივ მოსახლეობას ჰქონდა მეზობელ ქართველურ ეთნოსებთან საზიარო რწმენა-წარმოდგენები.

ლიტერატურის მიმოხილვა

XX და XXI საუკუნეებში მოღვაწე ოსი მეცნიერები ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმებს სწავლობდნენ, რათა დაედგინათ მათი ეტიმოლოგია, თუმცა ფუნდამენტური კვლევა ამ სფეროში ეკუთვნის ოს მკვლევარს ა. ცაგაევას (Иараева 1971; 1975). მკვლევარი აღწერს ტოპონიმების სტრუქტურასა და მორფოლოგიას, სიღრმისეულად სწავლობს ეტიმოლოგიას ტოპონიმებისა, რომლებიც დაჯგუფებულია ოსეთის რეგიონების მიხედვით. მეცნიერი ასევე აღნიშნავს ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმიში ქართული რელიგიური ტერმინების სიმრავლეს. მისი მონოგრაფია ღირებული წყაროა ამ სფეროში ყველა შემდგომი კვლევისთვის, თუმცა, ცაგაევას მიერ შემოთავაზებული ეტიმოლოგიის მნიშვნელოვანი ნაწილი არაზუსტია და საჭიროებს შემდგომ კვლევას. გარდა ამისა, ცაგაევას მიერ „აუხსნელად“ გამოცხადებულ ტოპონიმებში ხშირად ვლინდება ქართველური ეტიმოლოგია (Иараева 1971; 1975).

ქართველი მეცნიერები მე-20 საუკუნის შუა ხანებიდან სულ უფრო მეტად ამახვილებენ ყურადღებას დვალეთის ტოპონიმიზე, რომელიც ამჟამად ჩრდილოეთ ოსეთს ეკუთვნის. ამ მიმართულებით პიონერებს

შორის იყო ქართველი მეცნიერი დ. გვრიტიშვილი, რომელიც სხვადასხვა მასალის, მათ შორის დვალეთის ტოპონიმის, შესწავლის საფუძველზე ამტკიცებდა, რომ დვალეები ირანელენოვანი მომთაბარეების მიერ ასიმილირებული ქართველური ტომია (გვრიტიშვილი 1949). ქართველი მეცნიერი, ვ. გამრეკელი, აღნიშნავდა, რომ ისტორიულ დვალეთში ჩატარებული ტოპონიმიკური კვლევები, მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ძველი დვალეების იბერიულ-კავკასიური წარმომავლობის ჰიპოთეზის გამყარებაში. გამრეკელმა ჩაატარა მრავალწლიანი კვლევა დვალეების ისტორიის, გეოგრაფიული ლოკალიზაციისა და ეთნიკური წარმომავლობის შესახებ (გამრეკელი 1958). მეცნიერმა პირველად გამოთქვა ვარაუდი, რომ დვალთა განსახლების არეალი, ისტორიული დვალეთის გარდა, მოიცავდა ამჟამინდელი ჩრდილოეთ ოსეთის სხვა ტერიტორიებსაც. დვალეთის ტოპონიმის შესწავლისას, ვ. გამრეკელმა თავდაპირველად ივარაუდა მისი ნახური წარმომავლობა, მაგრამ არ გამოორიცხა დვალეთის გეოგრაფიულ სახელებს შორის ქართველური ფენის არსებობა. ვ. გამრეკელის ნაშრომებმა საფუძველი ჩაუყარა დვალური ტოპონიმის შემდგომ შესწავლას ქართულ აკადემიურ სივრცეში და მის ფარგლებს გარეთ. უნდა აღინიშნოს, რომ ვ. გამრეკელის ადრეულ ნაშრომებში შეიმჩნევა მიკერძოება, რაც გამოიხატება ფაქტობრივი მასალის (ტოპონიმების) გამოყენებაში დვალეების ნახური წარმოშობის დასამტკიცებლად. შესაბამისად, მეცნიერი უგულებელყოფს რიგი ტოპონიმების მკაფიო ქართველურ ეტიმოლოგიას (გამრეკელი 1958; Гамрекели 1961). აღსანიშნავია, რომ მოგვიანებით გამრეკელმა უარყო დვალეების ნახური წარმომავლობის ჰიპოთეზა და ისინი ზანურ (ქართველურ) ტომად მიიჩნია. მეცნიერი ასევე მკაფიო ქართულ კვალს ამჩნევდა დვალეების სინკრეტულ (ქრისტიანულ და წარმართულ) სარწმუნოებაში, და მასთან დაკავშირებულ ტოპონიმებში (გამრეკელი 1963).

თანამედროვე ქართველი მეცნიერი რ. თოფჩიშვილი ერთ-ერთი გამორჩეული ექსპერტია დვალეთის ისტორიის საკითხებში. მის კვლევებში მნიშვნელოვანი ყურადღება ეთმობა დვალეთის ონომასტიკას, კერძოდ ტოპონიმებს და ანთროპონიმებს. მეცნიერი განიხილავს დვალური ტოპონიმების ქართველური წარმომავლობის ვერსიებს. თოფჩიშვილის მიერ წარმოებული ტოპონიმური კვლევების დასკვნები მხარს უჭერს მის ჰიპოთეზას, რომ ისტორიული დვალეები იყვნენ ზანურ-სვანურ ენაზე მოლაპარაკე ქართველური ტომი (თოფჩიშვილი 2021).

დ. გვრიტიშვილის, ვ. გამრეკელისა და რ. თოფჩიშვილის მიერ ჩატარებული კვლევები წარმოადგენს დვალეთის ტოპონიმის ყო-

ვლისმომცველი შესწავლის მცდელობას და ტოპონიმიკურ მასალას იყენებს ოსების ეთნოგენეზში „კავკასიური სუბსტრატის“ თეორიის მხარდასაჭერად.

ჩრდილოეთ ოსეთში ქართული ტოპონიმების ფენა უფრო მდიდარია, ვიდრე ეს წარმოდგენილია ოსი და ქართველი მეცნიერების ნაშრომებში, თუმცა, დღემდე ჩატარებული კვლევა არ იძლევა ტოპონიმიის სრულ სურათს და საკითხის შემდგომი შესწავლა აუცილებელია. ყველა ხსენებულმა და სხვა ქართველმა მკვლევარმა დვალეთში მკაფიოდ დააფიქსირა ქართველური ტოპონიმია, მათ შორის რელიგიური ტერმინები, თუმცა, მათი კვლევითი ინტერესი ნაკლებად იყო გამომხატული დვალეთის მიღმა ქართველური ტოპონიმების მიმართ. აღსანიშნავია, რომ ძალიან მწირია ამ თემაზე უცხოელი მეცნიერების პუბლიკაციების რაოდენობა.

მეთოდოლოგია

სტატიაზე მუშაობის პროცესში გამოყენებულია თვისებრივი კვლევის მეთოდი. კვლევა დაეფუძნა შინაარსობრივ ანალიზს, რომელიც მოიცავს საკითხთან დაკავშირებული სამეცნიერო ლიტერატურის, ასევე ადგილობრივი მოსახლეობის ეთნოგრაფიული მასალების მიმოხილვას. ჩრდილოეთ ოსეთში სავსე კვლევის ჩატარების შეზღუდვების გამო, ჩვენ შევავსოვეთ და გავაანალიზეთ მონაცემები, ძირითადად, სამაგიდე კვლევის საშუალებით. სტატიისთვის ოსური ტოპონიმიკური მონაცემების იდენტიფიკაცია და შეგროვება ეყრდნობოდა ქართველი და ოსი მკვლევრების, უპირველესად კი ა. ცაგავას, მიერ აღწერილ ტოპონიმებს. სტატიაში გამოყენებულია ა. ცაგავას ნაშრომი, რომელიც მოიცავს ტოპონიმების გეოგრაფიულ ლოკალიზებას ჩრდილოეთ ოსეთის რეგიონების მიხედვით (Цагаев 1971; 1975).

ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმებისა და ქართველური ენების ლექსიკასა და ტოპონიმებს შორის მსგავსების გამოსავლენად გამოყენებულ იქნა ენათმეცნიერების ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი. რელიგიური ტერმინების და მათთან დაკავშირებული ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმების ოსური გამოთქმის ფორმები ზოგ შემთხვევაში ქართულ ენებში მიღებული ფორმების იდენტურია, თუმცა ხშირად ისინი ფონეტიკურად დამახინჯებულ სახეს იღებს. ამრიგად, ეტიმოლოგიურ კვლევებში არასწორი ინტერპრეტაციის თავიდან ასაცილებლად, აუცილებელია განსაკუთრებული ყურადღება მიექცეს ქართულ-ოსურ ფონეტიკურ ტრანსფორმაციებს, რომლებიც შესწავლილი და განმარტებულია ოსი და ქართველი მეცნიერების ნაშრომებში (Абаев 1949, 291-308; ანდრონიკაშვილი 1984, 30-41).

რელიგიურ-საკულტო მნიშვნელობის ტოპონიმები დღევანდელ ჩრდილოეთ ოსეთში

როგორც აღინიშნა, ძველი წარმართული კულტების და ქრისტიანობის სიმბიოზის შედეგად ოსებში გავრცელდა სინკრეტული რწმენა, რომელიც დღემდე შემორჩენილია ოსურ ტრადიციაში. შესაბამისად, ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმიაში ვხედავთ როგორც ქრისტიანულ, ისე წარმართულ რწმენა-წარმოდგენებთან დაკავშირებულ ლექსიკას. ტოპონიმები ქართველური საკულტო ლექსიკით განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით გვხვდება დვალეთში, თუმცა ასევე წარმოდგენილია მასთან მომიჯნავე ალაგირსა და დიგორში.

ქუთათის და ალაგირის ხეობაში რამდენიმე ტოპონიმია **ათჳნჳ** (Цагаева 1975, 65, 490). ვ. აბაევის ცნობით, ოსურ ხალხურ ტრადიციაში დღესასწაული **ათჳნჳ** აღინიშნება თიბვის დაწყებამდე და წარმოადგენს ძველი წარმართული კულტის გამოძახილს, თუმცა მისი სახელწოდება უკავშირდება ქრისტიანული წმინდანის, **მღვდელმონწამე ათინოგენეს** სახელს. მეცნიერი აღნიშნავს, რომ **ათჳნჳ**-ს განსაკუთრებულად ეთაყვანებოდნენ ხევის სოფ. კობში მცხოვრები ოსები და მათი მეზობელი ქართველი მთიელები (Абаев 1958, 81-82). ოსური დღესასწაულის სახელი **ათჳნჳ** მიღებული უნდა იყოს ერთ-ერთი ქართული ვერსიისგან – **ათანავი** (შდრ. დღესასწაულის სახელწოდება **ათანავ-ობა**). **ათენგენობა/ათინგენობა/ათანავობა**-ს დღესასწაულს დღემდე აღნიშნავენ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელები. სალოცავს რაჭაშიც ეთაყვანებოდნენ, რაზეც მეტყველებს სოფელ გლოლასთან შემორჩენილი ძველი სალოცავი **ათანიგენას ხატი**. **ათენგენობამ** საქართველოს კუთხეების, განსაკუთრებით კი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის, ტრადიციაში დაიკავა ძველი ქართული ხალხური დღესასწაულის, **ვარდობის**, ადგილი. **ათენგენობა/ვარდობა** აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში აღინიშნებოდა თიბვა-მკის დაწყებამდე (ლამბაშიძე, ალავერდაშვილი 2018, 212-219). დვალეთელ ოსებში დამოწმებული ეთნოგრაფიული მასალიდან ირკვევა, რომ **ათენგიანობა** დვალელებში გავრცელებული დღესასწაული იყო და მის აღსანიშნავად მიდიოდნენ სოფელ თლისთან მდებარე სალოცავთან **სამთხოსჳ ძჳარ** (Цагаева 1975, 284). **ათჳნჳ**-ის ოსური კულტი ძლიერ მსგავსებას ავლენს **ათენგენობისა** და **ვარდობის** ქართულ კულტებთან. ეს მსგავსება იმაზე მეტყველებს, რომ ოსებმა შესაძლოა შეითვისეს კულტი დვალური სუბსტრატიდან და შემდგომში გაავრცელეს ოსეთის სხვა რეგიონებში.

დვალეთში წარმოდგენილია ორი ტოპონიმი ფუძით **გონჩ-**: ნასახლარი სოფ. თიბთან **გონჩაჲჲ ჭჳზ** „გონჩას ვაკე“ და საძოვარი სოფ.

საბათთან **გონჩით** „გონჩები“ (**გონჩი** ოსური ენის მრავლობით რიცხვში) (Иараева 1975, 229, 280). ფუძე **გონჩ-** შესატყვისება ქართულ **გონჯ-**ს, რომელიც ქართულ წარმართულ ტრადიციაში გვხვდება. **გონჯა** ერქვა თოჯინას, რომელიც სარიტუალო მსვლელობების დროს დაჰქონდათ კარდაკარ და ღმერთს ავდრის გამოგზავნას სთხოვდნენ. ამ წარმართულ რიტუალს **გონჯაობა** ეწოდებოდა, ხოლო ქრისტიანობის გავრცელების შედეგად **ლაზარობა** დაერქვა (კოშორიძე 2014, 116-117). თანამედროვე ოსურ ეთნოგრაფიულ ტრადიციაში არ იკვეთება რიტუალები, რომლებშიც წვიმის გამოსაწვევად იყენებენ თოჯინას, თუმცა, დვალეთის ტოპონიმები შეიძლება მიუთითებდეს წარსულში ასეთი კულტის არსებობაზე როგორც ამ მხარეში, ისე საქართველოს მეზობელ მთიან რეგიონებში. მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელებს შორის წვიმის გამოწვევის რიტუალებში თოჯინა **გონჯა** არ შეინიშნება, თუმცა მისი კვალი მოხვევების ლექსიკაში რჩება, სადაც ტერმინი **გონჯი** „უფერულის, ცუდის, უშნოს, ავკაცის“ მნიშვნელობით გვხვდება (შანიძე 1984, 305).

დვალეთის ბუბას ხეობაში საძოვარია სახელწოდებით **დედაბერი** (Иараева 1975, 232). მოხუცი ქალები **დედაბერები** ავი ან კეთილი სულეების სახით ქართულ მითოლოგიასა და ფოლკლორში გვევლინებიან. გარდა ამისა, ქართულ დიალექტებში **დედაბერა** სოკოა ერთგვარი (დათვის სოკო) და ამ შემთხვევაში, საქმე უნდა გვექონდეს მეტაფორასთან, ანუ მცენარის მიმსგავსებასთან მითოლოგიის პერსონაჟთან. სიტყვები **დედაბერი/დედაბერა/დედაბერაი/დედბერაი** გვხვდება გურიის, იმერეთის, სვანეთისა და რაჭის ტოპონიმიკაში (ძნელაძე 2011, 19; ჭკადუა 2011, 82).

ნაყოფიერების ღვთაება **თარანჯელოზი** შევიდა ოსების ღვთაებათა პანთეონში დვალეთიდან. **თარანჯელოზის** სალოცავები და მასთან დაკავშირებული ტოპონიმები გვხვდება ისტორიული დვალეთის რამდენიმე სოფელთან და მეზობელ თრუსოს ხეობაში (Иараева 1975, 285). **თარანჯელოზი**, ისევე როგორც სხვა სალოცავები ოსურ რელიგიურ სისტემაში, წარმოადგენს წარმართობისა და ქრისტიანობის სიმბიოზს. ეს გამოიხატება, მათ შორის, მის სახელში, რომელიც ქრისტიანულ ტერმინს წარმოადგენს: **თარანჯელოზ** არის დამახინჯებული ქართული სიტყვა **მთავარანჯელოზი** (Анаев 1979, 231). ოსური ტრადიციის მიხედვით, განსაკუთრებით ძლიერად ითვლებოდა **თარანჯელოზის** სალოცავი დვალეთის სოფელ თიბში. საწყისი **მ**-ის დაკარგვა სიტყვა **მთავარანჯელოზ**-ში არ მომხდარა ოსური ენის ნიადაგზე, არამედ ოსებმა ამ ფორმით სიტყვა შეითვისეს ქართველური ენებიდან. მეგრულ ენაში გვხვდება ორი სიტყვა „მთავარის“ მნიშვნელო-

ბით: **თავარ-** და **თარ-**. ელემენტი **თარ-** წარმოდგენილია ქართული „მთავარანგელოზის“ მეგრულ და სვანურ ვერსიებში: **თარ-ანგილოზ/თარ-ანგიოზ/თარ-ანგზელ**. იდენტური სახელწოდებით სალოცავი წარმოდგენილია აჭარაშიც, რასაც ტოპონიმიკაც ადასტურებს: **თარანგელო** ადგილის სახელია ზემო აჭარაში (ბედოშვილი 2002, 168). სალოცავის სახელწოდება **თარ-** ელემენტით გავრცელდა ხევშიც, სადაც **თარანგელოზი** ერთ-ერთი მთავარი სალოცავია.

ქართული **მთავარანგელოზი**-ს კიდევ ერთი ვერსია წარმოდგენილია ალაგირის ხეობის სოფელ ჯიმის მახლობლად მდებარე სალოცავში, სახელად **ჯიმისთვარ** (Цагаева 1975, 184). სალოცავის სახელწოდება ორი კომპოზიციისგან შედგება: **ჯიმის** (სოფლის სახელწოდება **ჯიმი** ქართულ ნათესაობით ბრუნვაში) და **თვარ**, რომელიც ქართული **მთავარანგელოზი**-ს შეკვეცილ ფორმას წარმოადგენს (**მთავარ > თვარ**). კომპონენტი **თვარ** გვხვდება დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკაშიც: **თვარანგელო**. ამრიგად, ისტორიული დეალეთის ტოპონიმიკაში და ოსების რელიგიურ ტრადიციაში დაფიქსირებული **მთავარანგელოზის** ვარიანტები **თარ-/თვარ-** ელემენტებით, გვაფიქრებინებს მათ ქართველურ წარმომავლობაზე.

დიგორში, სოფელ ზადალესქთან სახნავი მიწებია სახელწოდებით **კოპალეთ** (Цагаева 1975, 345). ტოპონიმის ფუძეა **კოპალე**, რომელიც გაფორმებულია ოსური ენის მრავლობითი რიცხვის სახელობითი ბრუნვის ნიშნით **-თ**. ოსი მეცნიერი ა. ცაგაევა აღნიშნავდა ტოპონიმის ქართულ წარმოშობას, თუმცა მის ეტიმოლოგიას შეცდომით უკავშირებდა ქართულ სიტყვებს **კოპანო** „ნავი“ ან **კოპი** „ტყავის წვრილი ნაჭერი“ (Цагаева 1975, 345). ტოპონიმის ფუძეში სხვა არაფერია, თუ არა ქართული წარმართული ღვთაების, **კოპალა/კოპალე**-ს, სახელი. **კოპალე** ან **კოპალა**, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა (ფშავლები, ხევსურები, მოხევეები და სხვ.) წარმართული პანთეონის ერთ-ერთი ყველაზე განთქმული ღვთისშვილია, თუმცა მას ასევე ეთაყვანებოდნენ რაჭაშიც. დიგორის ხეობის სახნავები **კოპალეთ** სავარაუდოდ სალოცავის მამულს წარმოადგენდნენ. ამრიგად, ტოპონიმის საწყისი ფორმა უნდა ყოფილიყო **კოპალეები**, რომელიც მოგვიანებით ითარგმნა ოსურად როგორც **კოპალეთ** (შდრ. ხევის ტოპონიმი **ვაჩილეები**, სათიბები ვაჩილას ხატის სახელზე).

სალოცავები **სამთხოს** ან **სამთხოსჴ ქუვანდონ** მდებარეობენ დეალეთის სოფლებთან თლი, კალაქა და ლისრი. სახელი **სამთხოს** არის ქართულ ნათესაობით ბრუნვაში: **სამთხო + ს**. ფუძე **სამთხო** არის ქართული **სამღთო/სამღვთო-ს (საღვთო)** ფონეტიკური ვარიანტი, რაც ნიშნავს „საღმრთოს, შესაწირავ ზვარაკს“. აღმოსავლეთ საქართველოს

მთიანეთში ამ ტერმინის ადგილობრივი ვერსიებია **სამხთო** ან **სახთო**. ეს სიტყვა გვხვდება ქართველ მთიელთა (მთიულების, ხევსურების, ფშავეების და სხვათა) სინკრეტულ სარწმუნოებაში სათემო თუ საგვარეულო სალოცავების სახელწოდებად. ქართველმა მკვლევრებმა აღნიშნეს სრული დამთხვევა, როგორც ფუნქციური, ასევე ტერმინოლოგიური, ქართულ **სამხთო/სახთო**-სა და ოსურ **სამთხოს**-ის შორის. ამრიგად, ოსური სალოცავისა და მასთან დაკავშირებული ტრადიციების ქართული წარმომავლობა ეჭვს არ იწვევს (გამრეკელი 1963, 91-103). აღსანიშნავია, რომ დვალეთელი ოსები **ათინავის** დღესასწაულზე **სამთხოსის** სალოცავზე ლოცულობდნენ.

დვალეთში, ალაგირის ხეობასა და თავაურში (ოსეთის ისტორიული რეგიონი) ძლიერი სალოცავი იყო **სანიბა**, რომელმაც შემდგომში გაავრცელა თავისი გავლენა დღევანდელი ჩრდილოეთ ოსეთის სხვა ტერიტორიებზე. სანიბასადმი მიძღვნილი ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი სალოცავი მდებარეობს დვალეთის სოფელ სატატთან. ეს არის უძველესი და გავლენიანი დვალური გვარის, თავაურების, საგვარეულო სალოცავი. სოფელი სახელად **სანიბა** არის ისტორიული თავაურის სანიბას ხეობაში (Иагаева 1975, 56, 189, 284). ბრიტანელი მკვლევარი ჯონ ბადდელი, რომელიც კავკასიაში მე-19 საუკუნის ბოლოს იმოგზაურა, აღნიშნავს, რომ „**სანიბა** (ქართულ სამება) ნიშნავს სამებას“ (აბაევი, 1979, 30). ოსი მეცნიერი ვ. აბაევი ვარაუდობს, რომ თანხმობების **-მ** -> **-ნ** ჩანაცვლება შესაძლოა მომხდარიყო ოსურ ენაში (ქართული **სამება** > ოსური **სანება**), თუმცა იქვე აღნიშნავს, რომ ფორმა **სანება** გვხვდება ქართული ენის ხევსურულ დიალექტში (იქვე). დავამატებთ, რომ ფონეტიკური ფორმა **სანება** დადასტურებულია სვანებისა და აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა ლოცვებში და სალოცავების სახელებში, როგორიცაა **ბერი სანება** და **სანებას წმინდა გიორგი**, რაც ადასტურებს **-მ** > **-ნ** თანხმობანთა ჩანაცვლების პროცესის ქართულ წარმომავლობას. შესაბამისად, კულტი და ტერმინი **სანება** ქართველ მთიელებში, მათ შორის ძველ დვალელებში, იყო გავრცელებული და ოსების სარწმუნოებრივ სისტემაში დვალურ სუბსტრატს უნდა წარმოადგენდეს.

ხეობას სოფელ წაისთან (ალაგირი) ეწოდება **საჭერპაჲ ქომ** „საჭერპას ხეობა“ (Иагаева 1975, 123). ტოპონიმის პირველი კომპონენტის ფუძე **საჭერპაჲ** ოსური ენის ნათესაობით ბრუნვაშია. ფუძეში **საჭერპა**- შეგვიძლია გამოვყოთ ქართული პრეფიქსი **სა-** და **ჭერპა**. ფონეტიკური პროცესების შესაბამისად, ოსური **ჭერპ**- შეესატყვისება ქართულ **კერპ** - ს. ამრიგად, ოსური **საჭერპა** ფონეტიკურად სახეცვლილი ქართული **საკერპა**, რაც სამსხვერპლო ადგილს ნიშნავს (სა-

ნაყოთი 1987, 156). რადგან ალაგირის სოფელი წაი, რომელთან ახლოსაც მდებარეობს **საჭერპას** ხეობა, დვალეების განსახლების არეალს წარმოადგენდა, შესაძლოა ტოპონიმი დვალთა მემკვიდრეობას მივაკუთვნოთ.

დვალეთის სოფელ ზახასთან გვხვდება მდელი და საძოვარი სახელწოდებით **ტეხსა** (Цагаева 1975, 262). რ. თოფჩიშვილის აზრით, ფუძე **ტეხ** ტოპონიმში ქართულია და წარმოდგენილია სიტყვაში **ტეხა**, რომელიც „მტკრევის“ მნიშვნელობით გამოიყენება (თოფჩიშვილი 2021, 170). საქართველოში მრავლად გვხვდება ტოპონიმები **ტეხ**- ფუძით: სოფელი **ტეხი** აფხაზეთში, მდინარეები **ტეხური** სამეგრელოში და **ტეხიანი**. კახეთში. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ტოპონიმი **ტეხსა** დვალური წარმოშობისაა და მისი ეტიმოლოგია ქართულ წარმართობასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. იმერეთის სოფელ პერევისის და მასთან ახლოს მდებარე სოფლების მთავარ სალოცავს წარმოადგენდა **ტეხისა**. იმერეთსა და რაჭაში აღინიშნებოდა დღესასწაული **ტეხისობა**, რომელიც წინაქრისტიანული ხანიდან მოდის. რაჭის სოფელ ზემო თლულში შემორჩენილია **ტეხის წმინდა გიორგის** ძველი ეკლესია, ხოლო ქართლის სოფელ ციხისძირში ძველი სალოცავია **ტეხის ჯვარი**. აღნიშნული ფაქტები გვაფიქრებინებს, რომ **ტეხის** სალოცავი ძველად გავრცელებული იყო დვალეთშიც. ამრიგად, დვალეთის ტოპონიმში **ტეხსა** უნდა ვივარაუდოთ **ტეხისა**. დვალთა სასოფლო-სამეურნეო მიწები სახელწოდებით **ტეხისა**, სავარაუდოდ, ხატის მამულებს წარმოადგენდა, ან ამ ტერიტორიაზე სალოცავის ნიში იყო განთავსებული, რომელიც შემდგომ მიივიწყა ოსურმა მოსახლეობამ.

ა. ცაგაევამ დააფიქსირა რამდენიმე ტოპონიმი, რომელიც უკავშირდება ოსთა ტრადიციული რწმენის ერთ-ერთი ღვთაების სახელს – **ქასუთ**-ს. ტოპონიმები ლოკალიზებულია ძირითადად ალაგირის სოფელ ჯიმისთან და მასთან ახლოს მდებარე ქურტატის ხეობების სოფელ ხიდიყუსთან (Цагаева 1975, 115, 154, 185). ტოპონიმები **ქასუთ** აგრეთვე გვხვდება ოსების დასახლებებთან თრუსოს ხეობაში. ვ. აბაევის ცნობით, დღესასწაულის სახელი **ქასუთ** წარმოიშვა თბილისში მდებარე ქრისტიანული სალოცავის ქართული სახელწოდებიდან **ქაშვეთი/ქვაშვეთი**. ქართულ ხალხურ ტრადიციაში ადგილი, სადაც მდებარეობს ქაშვეთის ეკლესია, უკავშირდება ასურელ მამა დავითს, რომელიც იქ ქადაგებდა VI საუკუნეში. ლეგენდის თანახმად, მამა დავითი ცოდვილმა ქალმა ტყუილად დაადანაშაულა სიძეაში. ღვთისგან სასჯელად მან შვილის ნაცვლად ქვა გააჩინა (ქვა შვა). შესაბამისად ადგილს, სადაც ეს მოხდა, ეწოდა ქვაშვეთი. თუმცა უფრო სავარაუდოა, რომ ქართული სალოცავის ეტიმოლოგია უკავშირდებოდეს

კეთრის აღმნიშვნელ ძველ ქართულ სიტყვას **ქაშოეთი**. ამრიგად, კეთრით დაავადებულთა თავშესაფარი თბილისში, სავარაუდოდ, მდებარეობდა იმ ადგილზე სადაც შემდეგ ქაშვეთის ქრისტიანული სალოცავი ააგეს. ოსური დღესასწაული **ქასუთ** აღინიშნება გაზაფხულზე, რომლის დროსაც ოჯახებს ახლად დაქორწინებული ქალები მიჰყავთ მდინარეზე და ღვთაებას მათთვის მრავალრიცხოვან შთამომავლობას შესთხოვენ (Абаев 1958, 573; Thordarson 2008, 48,51). ოსური **ქასუთ** მსგავსია საქართველოს მთიელებში გავრცელებული **ქაშვეთის** კულტისა. **ქაშვეთის წმინდა გიორგისადმი** მიძღვნილი ეკლესიები და სალოცავები გვხვდება სვანეთსა და მთიულეთში. ხევში სიტყვა **ქაშვეთის** დამახინჯებულ ფორმებს წარმოადგენს ორი ტოპონიმი: **ქაშეთა** და **ქაშეთია**. ხევის მოსახლეობა **ქაშეთას** დღესასწაულს გაზაფხულზე აღნიშნავს (ითონიშვილი 1971, 15-17; 2015, 176). ხევში მცხოვრებთა თქმით, **ქაშეთია** ბავშვთა („ბალები“) სალოცავად არის მიჩნეული. შესაბამისად, **ქაშვეთის** კულტის არსი საქართველოს ზოგიერთ რეგიონში ემთხვევა ოსურ **ქასუთს**, სადაც ქალები მრავალშვილიანობისთვის ლოცულობენ. ოსურ სალოცავს დვალური წარმომავლობა უნდა ჰქონდეს, რაც დასტურდება მისი ლოკალიზაციით ძველი დვალეების განსახლების არეალში, ალაგირისა და თრუსოს ხეობებში. ფონეტიკურად ოსური სიტყვა **ქასუთ** ახლოს დგას სალოცავის სახელთან **ქაშეთა**, რომელიც გვხვდება აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში.

დვალეთის ჯინათის ხეობაში საძოვრებია სახელწოდებით **ძინკ დარწნთ** „ძინკას წყემსების სადგომი“ (Цагаева 1975, 235). ტოპონიმის პირველი კომპონენტის ფუძეა **ძინკ**, გაფორმებული ოსური ენის ნათესაობითი ბრუნვის ბოლოსართით **-ჲ**. ოსური ენის ფონეტიკური სისტემისთვის კანონზომიერია **-ჲ > -ძ** ბგერების ტრანსფორმაცია (შდრ. ოსური **ძალა** < ქართული **ჭალა**). შესაბამისად, **ძინკ** იგივე ქართული **ჭინკ(ა)** უნდა იყოს, რომელიც ქართულ და ლაზურ მითოლოგიაში მიწის ავსუღია, ტყის კაცი, ქაჯი. სიტყვა **ჭინკა** მრავლად გვხვდება საქართველოს ტოპონიმიკაში (**ჭინკაის ღელე**, **ჭინკას ხიდი**, **საჭინკიე**, **ჭინკების ქვა** და სხვა) (ძნელაძე 2005, 5,10).

დვალეთის სოფელ აბათიყაუსთან მდებარე ერთ-ერთ საძოვარს ეწოდება **ძაბრაჟ ძეჟთ** „ძაბრას ველ-დაბლობი“ (Цагаева 1975, 234). ტოპონიმის პირველი კომპონენტის ფუძეა **ძაბრა** ოსური ენის ნათესაობით ბრუნვაში. **ძაბრა/ძვაბრა** მეგრული მითოლოგიის პერსონაჟია, ტყის ავი სული, რომელიც იხსენიება ფოლკლორულ სიმღერებსა და ლექსებში. ერთ-ერთი მეგრული საფერხულო ცეკვის მისამღერი მოგვითხრობს ალქაჯის სახით ტყიდან მოვარდნილი **ძაბრა**-ს (ბოროტი სულის) თავდასხმაზე. სიტყვა **ძ(ვ)აბრა** მეგრულად „მუხანათს, გაიძევრას“ ნიშნავს.

განხილული ტოპონიმები იმ დიდი ქართველური რელიგიური და მითოლოგიური ლექსიკის ნაწილია, რომელიც იდენტიფიცირებულია ამჟამინდელი ჩრდილოეთ ოსეთის გეოგრაფიულ სახელებში. ტოპონიმების ეს კატეგორია ჩრდილოეთ ოსეთში, განსაკუთრებით დვალეთის, ალაგირისა და დიგორიის რეგიონებში, ქართველური წარმოშობის ტოპონიმის მნიშვნელოვანი ფენის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს. ქრისტიანული ტერმინები ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმებში უფრო გვიანდელ შრეს წარმოადგენს და მკვიდრდებოდა ქართული სახელმწიფოს და ეკლესიის მიერ ქრისტიანული რწმენის გავრცელებასთან ერთად, სავარაუდოდ, X საუკუნიდან. რაც შეეხება ქართველურ წარმართულ ლექსიკას ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმიაში, ის გაცილებით უფრო ძველი ხანის, ადრეული შუასაუკუნეების, მემკვიდრეობა უნდა იყოს, ხოლო ოსურ მოსახლეობას დღეს მისი მნიშვნელობა უმეტესად დავიწყებული აქვს. კვლევის პროცესში გამოიკვეთა, რომ საკულტო და მითოლოგიური ლექსიკა საკვლევი ტერიტორიის ქართველურ ტოპონიმებში მიეკუთვნება ზანურ, სვანურ და ქართულ ენებს. ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმიაში ქართული ფენა მოიცავს როგორც წარმართულ საკულტო ტერმინოლოგიას, ასევე ქრისტიანულ ლექსიკას.

დასკვნა

თანამედროვე ჩრდილოეთ ოსეთის ლანდშაფტში მრავალფეროვანი ქართველური ტოპონიმია ავლენს ღრმა ურთიერთკავშირს ძველ ადგილობრივ რწმენა-წარმოდგენებსა და გეოგრაფიულ ნომენკლატურას შორის. ადგილის სახელებისა და მათი ეტიმოლოგიური ფესვების ანალიზით ცხადი ხდება, რომ სამხრეთ კავკასიის რელიგიურმა და კულტურულმა გავლენამ წარუშლელი კვალი დატოვა ამ მხარის ტოპონიმიაში. ეს კვლევა ნათელს ჰფენს მნიშვნელოვან ქართველურ წვლილს ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმურ ლანდშაფტში და ხაზს უსვამს იმ კულტურულ სიმბიოზს, რომელიც ახასიათებს რეგიონს ათასწლეულების მანძილზე.

ცალკეული ლექსიკური ელემენტები ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმიაში შეიძლება წარმოადგენდეს ენობრივ ნასესხობებს, თუმცა ქართველური რელიგიური ლექსიკის კონცენტრაცია და მრავალფეროვნება ტოპონიმებში მიგვანიშნებს საერთო სარწმუნოებრივ სისტემაზე, რომელიც სავარაუდოდ მიუთითებს ერთიან ეთნოკულტურულ სივრცეზე ცენტრალური კავკასიის საკვლევ მონაკვეთზე. კვლევა ცხადყოფს, რომ ოსების რელიგიურ ტრადიციაზე, რომელიც ხასიათდება სინკრეტიზმით, მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ქართველურმა რელიგიურმა პრაქტიკამ და ტერმინოლოგიამ.

ქართველური საკულტო ტოპონიმების კონცენტრაცია დვალეთის ტრადიციულ საზღვრებს მიღმა, ალაგირისა და დიგორის მხარეებში, შეიძლება კიდევ უფრო ამყარებდეს ცენტრალურ კავკასიაში დვალთა ფართო განსახლების თეორიას.

ჩრდილოეთ ოსეთში ქართველური ტოპონიმები წარმოჩენილია როგორც ეთნოკულტურული პროცესების შემადგენელი ელემენტები, რომლებიც ქმნიან წარმოდგენას რეგიონში უძველესი საერთო რწმენებისა და კულტურული ურთიერთკავშირების შესახებ.

ჩრდილოეთ ოსეთში ქართველური ტოპონიმების სიღრმისეული შესწავლა იძლევა ახალ შესაძლებლობებს კავკასიის ეთნოკულტურული და ლინგვისტური კავშირების შემდგომი კვლევისთვის.

დამოწმებანი

ანდრონიკაშვილი, მზია. 1984. „შენიშვნები ქართველურ ენებიდან ოსურში შესული ლექსიკის ფონეტიკური ადაპტაციის შესახებ“. *საენათმეცნიერო კრებული* 1: 30-41.

ბედოშვილი, გურამ. 2002. „ქართულ ტოპონიმთა განმარტებით-ეთნოლოგიური ლექსიკონი“. ტ. I. თბილისი: ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა.

გამრეკელი, ვახტანგ. 1958. „დვალეთის ტოპონიმის ანალიზისათვის“. *ივ.ჯავახიშვილის სახელობის ინსტიტუტის შრომები* IV, ნაკ. 1: 45-67.

გამრეკელი, ვახტანგ. 1963. „ისტორიული მასალები დვალეთიდან“. *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე* XXIV-B: 91-103.

გვრიტიშვილი, დავით. 1949. „დვალთა ვინაობისა და ოსთა ჩამოსახლების საკითხისათვის“. *მომომხილველი* I (აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტი): 109-121.

თოფჩიშვილი, როლანდ. 2021. *დვალეთი და დვალეები*. თბილისი: ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

ითონიშვილი, ვალერიან. 1971. *ხევის ტოპონიმოკა*. თბილისი: მეცნიერება.

ითონიშვილი, ვალერიან. 2015. *მოხვევების ყოფა-ცხოვრება*. თბილისი: ისტორიის, ეთნოლოგიისა და რელიგიის შესწავლისა და პროპაგანდის ცენტრი.

კოშორიძე, თამილა. 2014. „ქართულ ხალხურ დღეობათა კალენდარი შიდა ქართლში“. სადოქტორო დისერტაცია. საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა ანდრიაპირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი. <https://dl.sangu.edu.ge/pdf/dissertacia/tkoshoridze.pdf>.

- სანაყოთი, მანანა. 1987. „ჩრდილოეთ ოსეთის ზოგიერთი ტოპონიმის შესახებ“. კრებულში *ონომასტიკა I*, საერთო რედ. შოთა ძიძიგური; ტომის რედ-ები: პაატა ცხადაია, ბესარიონ ჯორბენაძე, 154-156. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ლამბაშიძე, ნინო და ქეთევან ალავერდაშვილი. 2018. *აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული კულტურა (გუდამაყრის, ხევის, თუშეთის სალოცავები)*. თბილისი: მერიდიანი.
- ძნელაძე, რევაზ. 2005. *გურული დიალექტის ტოპონიმური ლექსიკა*. თბილისი: უნივერსალი.
- ჭკადუა, ამბაკო. 2011. „სვანურ ტოპონიმთა ლექსიკონი“. წიგნში *სვანეთის ტოპონიმია*. რედ. ამბაკო ჭკადუა, 9-677. თბილისი: უნივერსალი.
- შანიძე, აკაკი. 1984. *თხზულებანი თორმეტ ტომად*. ტ. I. თბილისი: მეცნიერება.
- Thordarson, Fridrik. 2008. “Chapter 3 – Language Contacts.” In *Ossetic Grammatical Studies. Veröffentlichungen zur Iranistik* 48, ed. Sonja Fritz, 21-85. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Абаев, Василий. 1949. *Осетинский язык и фольклор (ОЯФ)*, т. I. Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.
- Абаев, Василий. 1958. *Историко-этимологический словарь осетинского языка*, т. I. Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.
- Абаев, Василий. 1979. *Историко-этимологический словарь осетинского языка*, т. III. Ленинград: Наука.
- Абаев, Василий. 1990. *Избранные труды. Религия, фольклор, литература*. Владикавказ: Ир.
- Гамрекели, Вахтанг. 1961. *Двалы и Двалетия в I-XV вв. н.э.* Тбилиси: Издательство Академии Наук Грузинской ССР.
- Калоев, Борис. 2004. *Осетины*. Москва: Наука.
- Цагаева, Анастасия. 1971. *Топонимия Северной Осетии*. т. I. Орджоникидзе: Ир.
- Цагаева, Анастасия. 1975. *Топонимия Северной Осетии*. т. II. Орджоникидзе: Ир.

Omar Begoidze

Ilia State University, Georgia

omar.begoidze.1@iliauni.edu.ge

DOI: 10.32859/kadmos/17/61-87

Kartvelian Cultic Toponyms in Present-Day North Ossetia

Keywords: Kartvelian, Ossetic, cult, toponymy, etymology

Introduction

The diversity and richness of the Ossetian religious system and mythology distinguish the ethno-cultural space of the Ossetian nation. The religious cult that spread among the Ossetian population is an example of the fusion of ancient traditional beliefs with world religions such as Christianity, resulting in the development of religious syncretism (Цараева 1971, 202). This circumstance is related to historical and ethno-cultural processes that developed over the centuries in present-day North Ossetia. The population inhabiting the Central Caucasus was an integral part of the South Caucasus Neolithic, Bronze, and Iron cultures. The ethno-cultural proximity of the populations living on the northern and southern slopes of the Caucasus was preserved even after the migration of nomadic Iranian and Turkic-speaking tribes to the region. Thus, the pagan cults and mythology of the ancient inhabitants of modern North Ossetia have been shaped by the symbiosis of the religious and mythological systems of both the indigenous Caucasian tribes and the migrating Iranian-speaking tribes.

An important stage in the religious life of the territory of present-day North Ossetia developed in the 10th-12th centuries, when the influence of the Georgian kingdom and the Georgian Orthodox Church in the North Caucasus grew stronger, seeing Georgians beginning to actively build churches and monasteries in the region. In North Ossetia, Georgian Christian monuments are concentrated mainly in historical Dvaleti and in the Alagir Valley

(the churches of Khozita Mairam, Tli, Nardzuar, Khutsaudzuar, Zlesidzuar, the Nuzal shrine, etc.). The spread of Christianity in Ossetia was similar to that occurring in the mountainous regions of Georgia, where Christian shrines often took the place of pagan sanctuaries, or merged with them. The weakening of the Georgian state and Church's influence in the North Caucasus, especially after the Mongol invasions of the 13-14th centuries, led to the gradual decline of the Christian religion in the region. Simultaneously, the traditional cults which had been maintained in parallel with Christianity gained influence among the population, a change also seen in the mountain communities of Georgia.

The religious traditions of the Ossetes were formed over many centuries, and contain several layers, including traditional (Caucasian, Iranian), Christian, and Islamic elements. However, the most diverse beliefs are of Caucasian origin, which exhibit significant similarities with the cults of neighboring Caucasian ethnic groups (Калоев 2004. 344). The similarities between Ossetian and various Caucasian (including Svan, Megrelian, Mokhebian, Mtiulian, and Khevsurian Georgian) beliefs and customs are both typological and material, with notable correspondences in the names of deities, rituals and holidays (Абаев 1990, 111).

Considering the role of Georgian elements in the spiritual tradition of the Ossetes, it becomes clear why the cult vocabulary of Kartvelian origin is prevalent in the toponymy of North Ossetia. The abundance of toponyms with religious connotations aids in identifying the dominant shrines in the region. Through toponymy, we can gain valuable insights into the historical prominence of shrines in specific regions, the extent to which they have been forgotten by the local population, and the religious or mythological figures that were once venerated there. On the territory of North Ossetia, religious elements are present in the names of sites of worship, as well as in various geographical features: The names of shrines in hydronyms signify the use of river or spring water in religious rituals dedicated to those sacred sites, while references to shrines in the names of agricultural lands suggest that these lands were once considered the "estates" of the shrine, or that the shrine itself may have been located on them (Цараева 1971, 215).

This research aims to investigate the significance of Kartvelian cult toponymy so as to better understand the ancient beliefs of the population in contemporary North Ossetia. While Ossetian and Georgian scholars have studied some Kartvelian cultic toponyms of Dvaleti, this article focuses on identifying additional toponyms of Kartvelian origin from the Dvaleti region. Furthermore, Kartvelian cultic terms are seemingly found beyond Dvaleti, extending into the Alagir and Digoria regions. The diversity and concentration of these

Kartvelian toponyms in specific areas of North Ossetia suggest that the local population may have shared a belief system with neighboring Kartvelian populations.

Literature Review

Ossetian scientists of the 20th and 21st centuries have studied the toponyms of North Ossetia in an attempt to identify their etymology. However, the fundamental research in this field belongs to the Ossetian scholar Anastasia Tsagaeva (Цагаева 1971; 1975), who describes the structure and morphology of toponyms, and delves into the etymology of toponyms, grouped by regions in North Ossetia. Tsagaeva also emphasizes the abundance of Georgian religious terms in the toponymy of North Ossetia. Her monograph serves as a valuable source for all further studies in the field. However, a significant portion of the etymology proposed by Tsagaeva is inaccurate and requires further refinement. Additionally, a number of toponyms identified by Tsagaeva as “inexplicable” actually have clear Kartvelian etymology.

Georgian scholars have increasingly focused on the toponymy of Dvaleti, which currently belongs to North Ossetia, since the mid-20th century. Among the pioneers in this field was Georgian scientist D. Gvritishvili, who, based on his study of Dvaleti’s toponymy (Gvritishvili 1949), argued that the Dvals were a Kartvelian tribe assimilated by Iranian speakers. Toponymic studies of historic Dvaleti play a significant role in supporting the hypothesis of the Iberian-Caucasian origins of the ancient Dvals, as expressed by Georgian scholar V. Gamrekeli (Gamrekeli 1958), who conducted multi-year research on the history, geographic localization, and ethnic origin of the Dvals. For the first time, the scientist proposed that the Dvals’ settlement area encompassed territories in present-day North Ossetia, extending beyond the historical borders of Dvaleti. While exploring the toponymy of Dvaleti, V. Gamrekeli initially proposed a Nakh origin, but did not exclude the existence of a Kartvelian layer among the geographic names of Dvaleti. Although Gamrekeli’s work laid the foundation for further studies of Dval toponymy in Georgian academia and beyond, his bias is evident in attempting to align factual material with his hypothesis of the Dvals’ Nakh origin, seeing him disregarding clear Kartvelian etymologies in some toponyms (Gamrekeli 1958; Гамрекели 1961). It is worth noting that Gamrekeli later rejected this hypothesis and came to consider the Dvals as a Zan (Kartvelian) tribe. V. Gamrekeli observed clear evidence of this in the syncretic (Christian and pagan) beliefs, as well as in the associated toponyms of Dvaleti (Gamrekeli 1963).

Contemporary Georgian scholar R. Topchishvili is one of the foremost experts in Dval history. A significant portion of his research focuses on the onomastics of Dvaleti, particularly on toponyms and anthroponyms. Topchishvili elaborates on his theories regarding the Kartvelian origin of Dval toponyms using the findings of his toponymic research to support the hypothesis that the historic Dvals were a Kartvelian tribe speaking a language which represented something between the Zan and Svan languages (Topchishvili 2021).

The research conducted by D. Gvritishvili, V. Gamrekeli, and R. Topchishvili represents an attempt to comprehensively study the toponymy of Dvaleti, and to use toponymic material to support the “Caucasian substratum” theory in the ethnogenesis of the Ossetes.

It is notable that the presence of Kartvelian toponyms in North Ossetia is much more extensive than that documented in the works of these Ossetian and Georgian scientists. However, the research carried out to date does not provide a complete picture of that toponymy, and further study of the issue is necessary. All the mentioned and other Georgian authors have clearly identified Kartvelian vocabulary, including religious terms, in the toponymy of Dvaleti. However, their research interest has been less pronounced toward Kartvelian toponyms beyond Dvaleti. It should also be noted that there have been very few publications on this topic by scientists from outside the region.

Methodology

A qualitative research method is employed in the research process. The study is grounded in content analysis, which encompasses a review of the scientific literature related to the subject, as well as ethnographic materials from the local population. Due to limitations on fieldwork in North Ossetia, we collected and analyzed data primarily through desk research. The identification and collection of Ossetian toponymic data for the article relied on toponyms described by Georgian and Ossetian researchers, particularly A. Tsagaeva. We used Tsagaeva’s work, which included the geographical localization of toponyms within North Ossetian regions (Цагаева 1971; 1975).

The comparative method of historical linguistics was applied to reveal similarities between the toponyms of North Ossetia and the vocabulary and toponyms of the Kartvelian languages. The Ossetic pronunciation of religious terms and related toponyms in North Ossetia in some cases closely resembles the original forms found in Kartvelian languages. However, other toponyms often exhibit phonetic distortions. Therefore, to prevent misinterpretation in etymological studies, it is necessary to pay special attention to the Georgian-

Ossetic phonetic transformations studied and explained in the works of Ossetian and Georgian scientists (Абаев 1949, 291-308; Andronikashvili 1984, 30-41).

Religious and Cultic Toponyms of Kartvelian Origin in Present-Day North Ossetia

As mentioned earlier, the symbiosis of pagan cults and Christianity led to a resurgence of syncretic beliefs among the local Ossetian population, which still persist in Ossetian tradition today. Consequently, in the toponymy of North Ossetia, we encounter vocabulary associated with both Christian and pre-Christian beliefs. The Kartvelian cult vocabulary is particularly abundant in the toponymy of Dvaleti, but it can also be found in the toponyms of the adjacent Alagir and Digoria regions of North Ossetia.

There are several toponyms in the Kurtat and Alagir valleys of North Ossetia bearing the name of the Ossetian religious holy day *Atinæg* (Иараева 1975, 65, 490). According to V. Abaev, in Ossetian folk tradition, the holiday *Atinæg* is celebrated before the start of mowing and is an echo of an old pagan cult, although its name is related to the Christian *Saint Athenogenes*. The scholar notes that *Atinæg* was particularly revered by Ossetes living in the village of Kobi of the Khevi region in Georgia, as well as by their neighboring Georgian mountain dwellers (Абаев 1958, 81-82). The name of the Ossetian holiday *Atinæg* and its cult likely derive from a Georgian variant – *atanagi* (cf. the name of a Georgian holiday, *atanagoba/atengenoba*). The *atengenoba/atnigenoba/atanagoba* holiday is still celebrated by the mountain communities of eastern Georgia. *Atanagena* was also venerated in the Rachan mountains of western Georgia, as evidenced by an old shrine located near the village of Glola. The *Atengenoba* holiday has replaced the old folk holiday *Vardoba* (Georgian *vardi* meaning “rose”), in the tradition of Georgian lands, especially the mountain regions of eastern Georgia. *Atengenoba/vardoba* was celebrated in Georgia before the start of mowing and harvest (Ghambashidze and Alavardashvili 2018, 212-219). It is evident from ethnographic materials observed among the Ossetes of Dvaleti that *Atengenoba* was a widely celebrated holiday among the Dval people, and that they would go to the shrine *Samtxosi zuar* near the village of Tli to celebrate it (Иараева 1975, 284). The Ossetian cult of *Atinæg* bears a strong resemblance to the Georgian cults of *Atengenoba* and *Vardoba*. This similarity suggests the Ossetes may have adopted the cult from the Dval substratum, with it subsequently spreading throughout Ossetia.

In the historical Dvaleti region, there are two toponyms with the root word

gonč-: a ruined dwelling near the village of Tib called **Gončaji faz** (interpreted as “Goncha’s plain”), and the pasture near the village Satat, known as **Gončitæ** (the word **Gonči** being the plural in the Ossetic language) (Цараева 1975, 229, 280). The root **gonč-** corresponds to the Georgian **gonž-**, which is also found in the word **gonža**, associated with a Georgian pagan tradition. **Gonža** was a doll carried door to door during ritual processions to call for rain. Initially known as **gonžaoba**, this pagan ritual was later referred to as **lazaroba** after the propagation of Christianity in Georgia (Koshoridze 2014, 116-117). The studies of modern Ossetian ethnographic tradition show no signs of rituals using dolls to call the rain. However, the toponyms of Dvaleti may indicate the existence of such a cult in this region, as well as in neighboring Georgian mountain regions, in the past. For example, while rain-calling rituals with fetishes are not observed among eastern Georgian mountain dwellers, the Mokhevs, the legacy of the **Gonža** doll endures in their vocabulary, where the term **gonži** signifies “bad” or “ugly” (Shanidze 1984, 305).

In the Buba Valley of Dvaleti, there is a pasture known as **Dedaberi** (Цараева 1975, 232). In Georgian mythology and folklore, old women known as **dedaberi** are portrayed as either bad or good spirits. Additionally, in Georgian dialects, **dedaberi** refers to a type of mushroom (*Boletus edulis*). In this case, we observe a metaphorical transfer of the name from a mythological figure to a plant due to similarity. The words **dedaberi/dedabera/dedabera** are also found in the toponymy of the Guria, Imeretia, Svanetia, and Racha regions of Georgia (Dzneladze 2005 19; Chkadua 2011, 82).

The fertility deity **Taranželo** entered the pantheon of Ossetian deities from Dvaleti. The shrines of **Taranželo** and related toponyms can be found near several villages of historical Dvaleti and the neighboring Truso Valley (Цараева 1975, 285). **Taranželo**, like other shrines in the Ossetian religious system, represents a symbiosis of paganism and Christianity. This is expressed, among other things, in its name, which is a Christian term: **taranželo**, a distorted Georgian word **mtavarangeloz**, meaning “Archangel” (Абаев 1979, 231). In the Ossetian tradition, the shrine of **Taranželo** in the village of Tib in Dvaleti was considered particularly strong. The loss of the initial **m-** (aphaeresis) in the word **mtavarangeloz** did not occur based on the Ossetic language, but was adopted by Ossetes from Kartvelian languages. In the Megrelian language, two words with the meaning of “main” are found: **tavar-** and **tar-**. The **tar-** element is represented in the Megrelian and Svan versions of the Georgian word **mtavarangeloz** “archangel”: **tar-angilo**/**tar-angio**/**tar-angzel**. The same form of the shrine’s name is presented in the Adjara region (south-west Georgia), which is also confirmed by toponymy: for example, the place name

tarangelo in Upper Adjara (Bedoshvili 2002, 168). The name of a shrine with the *tar-* element was also popular in the Khevi region of Georgia, where *taran-gelozi* is one of the main shrines.

Another version of Georgian *mtavarangelozi* (“Archangel”) is showcased at the Ossetian shrine called *ǰimistvar*, situated near the village of *ǰimi* in Alagir Valley (Илараева 1975, 184). The name of the shrine is composed of two words: *ǰimis* (the village name *ǰimi* in the Georgian genitive case with the ending *-s*) and *tvar*, an abbreviated form of the Georgian *mtavarangelozi* (*mtavar* > *tvar*). A similar component, *tvar*, is documented in the toponym *tvarangelo* in western Georgia: *tvarangelo*. The presence of *mtavarangelozi* variants with *tar-/tvar-* elements in both historical Dvaleti toponymy and Ossetian religious tradition suggests a Kartvelian origin for these variants.

In the Digoria region of North Ossetia, near the village of Zadalesk, there are tillages called *K'op'aletae* (Илараева 1975, 345). The stem word of the toponym is *k'op'ale*, supposedly followed by the nominative case plural formative *-tae* of the Ossetic language. Ossetian scientist A. Tsagaeva mentioned the Georgian origin of the toponym, however, she mistakenly associated its etymology with the Georgian words *k'op'ano* “boat” or *k'opi* “a thin piece of leather” (Илараева 1975, 345). Instead, it is clear that we have the name of the Georgian pagan deity *k'op'ala/k'op'ale* as the stem word of the toponym. This deity is one of the most renowned in the pagan pantheon of mountain dwellers from eastern Georgia (the Pshavs, Khevsurs, Mokhevians, and others), but it was also known in the western Georgia region of Racha. The tillages of the Digor Valley in Ossetia were probably the “estate” of the shrine of *K'op'ale*. Thus, the original, Georgian, form of the toponym might be *K'op'alebi* (*k'op'ale* in plural), later translated into Ossetic as *K'op'aletae* (cf. the mowers *Vačilebi*, in the name of the deity *Vačila* in the Khevi region of Georgia).

The Ossetian shrines of *Samtxos* or *Samtxosi zuar* are situated near the villages of Tli, Kalaka, and Lisri in the Dvaleti region of North Ossetia. The name *Samtxos* stands in the Georgian genitive case (*samtxo* + *s*). The root word *samtxo* is a phonetic variation of Georgian *samyto/samyvto* (*sayvto*), meaning “dedicated to the god, sacrificial animal.” Local Georgian versions of this term include *samxto* or *saxto* in the eastern Georgian mountains. This word is used in the syncretic beliefs of Georgian mountain dwellers (the Mtiuls, Khevsurs, Pshavs, and others) as a name for community and family shrines, or for a feast in the name of a shrine. Georgian researchers have noted a complete coincidence, both functionally and terminologically, between the Georgian *samxto/saxto* and the Ossetic *samtalos*. Therefore, the Georgian origin of the Ossetian shrine and its associated traditions is beyond doubt (Gamrekeli 1963,

91-103). It should be mentioned that local Ossetes still pray at this shrine during the *Atinæg* holiday.

The most influential deity in Dvaleti, Alagir Valley, and Tagauria (a historical region of Ossetia) was *Saniba*, which later extended its influence to other territories in present-day North Ossetia. One of the most renowned shrines dedicated to *Saniba* is located near the village of Satat in Dvaleti. This is an ancestral shrine of one of the oldest and most influential Dval families, the Tvaury. The village named *Saniba* resides within the *Saniba* Gorge of historical Tagauria (Иѣраева 1975, 56, 189, 284). British researcher John Baddeley, who traveled to the Caucasus in the late 19th century, noted that “*Saniba* (in Georgian *Sameba*) means Trinity” (Абаев 1979, 30). Ossetian scholar V. Abaev suggested that a consonant substitution, changing from *-m-* to *-n-* (Georgian *sameba* to Ossetian *saneba*), might have occurred in the Ossetic language. However, he mentioned that in the Khevsurian dialect of the Georgian language, the form *saneba* also exists (Абаев 1979, 30). Moreover, the phonetic form *saneba* is documented in the prayers and names of shrines among Svans and Eastern Georgian mountain dwellers, such as *beri saneba*, and St. George of *Saneba*, among others, which confirms the Georgian origin of the consonant substitution process. Accordingly, the cult and the term *saneba* were widespread among the Georgian mountain dwellers, including the ancient Dvals, and likely represent the Dval substratum in the Ossetian religious system.

The gorge near the village of Tsei (Alagir Valley) is called *Sačerpaji kom* in Ossetic, meaning “Sacherpa Gorge” (Иѣраева 1975, 123). The first component of the toponym, *sačerpaji*, stands in the Ossetian genitive case. In the stem word *sačerp’a*, we can identify the Georgian prefix *sa-* and the root *čerp’a*. According to the phonetic processes of the Ossetic language, the *čerp’*- element corresponds to the Georgian *k’erp’*- “idol”. Thus, the Ossetic *sa-čerp’-a* is a phonetically modified Georgian *sa-k’erp’-e*, which means a sacrificial place (Sanakoti 1987, 156). The village of Tsai in the Alagir region, near the *Sačerp’a* Valley, was a Dval settlement. This suggests that the toponym might have Dval origins.

Near the village of Zakha in Dvaleti, there is a meadow and a pasture called *T’exsa* (Иѣраева 1975, 262). According to Georgian scientist R. Topchishvili, the root word of the toponym *t’ex-* is of Georgian origin and is represented in the Georgian word *t’exa*, related to the process of breaking (Topchishvili 2021, 170). There are numerous toponyms with the root *t’ex-* in Georgia: the village *T’exi* in Abkhazia, the rivers *T’exuri* in Megrelia, and *T’exiani* in Kakheta. We assume that the toponym *T’exsa* is of Dval origin, and likely relates to

Georgian traditional beliefs. The main shrine in the Imeretian village of Perevisi, as well as those of nearby villages, is *t'exisa*. In Imeretia and Racha, the feast of *t'exisoba* is celebrated, which dates back to the pre-Christian era. In the village of Zemo Tlughu in Racha, the old church of St. George of *Texis* has been preserved, and in the village Tsikhisdziri of the Kartli region, there is an old shrine, the Cross of *Texis*. The mentioned facts lead us to believe that the cult of *t'exisa* existed throughout Dvaleti in ancient times. Thus, in the Dval toponym *T'exsa*, we can suppose the Georgian *t'exisa*. The Dvals' agricultural lands were probably "estates" of the *t'exisa* shrine, or its shrine was placed in this area and later forgotten by the Ossetian population.

A. Tsagayeva documented several toponyms associated with *Kasutæ*, one of the deities in Ossetian beliefs. The toponyms are localized around the Jimi village of Alagir Valley, and nearby village of Khidikus of Kurtat Valley (Цараева 1975, 115, 154, 185). The toponym *Kasutæ* can also be found near the settlements of Ossetians in the Truso Valley. According to V. Abaev, the *Kasutæ* holiday originated from the name of the Christian church *Kaşveti* / *Kvašveti*, in Tbilisi, Georgia (Абаев 1958, 573; Thordarson 2008, 48,51). In the Georgian folk tradition, the place where the *Kaşveti* church is located is associated with the Assyrian father David, who preached there in the 6th century. According to legend, Father David was falsely accused of fornication by a sinful woman. As a punishment from God, she gave birth to a stone instead of a child (in Georgian, "kva šva" means "gave birth to stone"). Therefore, the place where this happened was called *Kva-šv-et-i*. However, it is more probable that the etymology of the Georgian shrine is related to the old Georgian word *kašoeti*, meaning "leprosy." Thus, a shelter for sick people was presumably located there before the Christian shrine. *Kasutæ* is an Ossetian holiday celebrated in spring, during which families bring new brides to the river and request the deity to bless them with many offspring (Абаев 1958, 573). The cult of *Kasutæ* is similar to that spread among the mountain dwellers of Georgia. Churches and shrines dedicated to *Kaşveti St. George* can be found in Georgia's Svaneti and Mtiuleti regions. In the mountainous region of Khevi, two toponyms represent distorted forms of the word *kašveti*: *kašeta* and *kašetia*. The population of Khevi celebrates the *Kaşeta* holiday in spring (Itonishvili 1971, 15-17; 2015, 176). According to the locals in Khevi, *Kaşetia* is regarded as a shrine for children. Consequently, the essence of the *Kaşveti* cult in some Georgian regions aligns with the Ossetic *Kasutæ*, where women offer prayers for fertility. The Ossetian shrine is likely of Dval origin, as evidenced by its location within the settlement area of the ancient Dvals - Alagir Valley, and also the Truso Valley in Georgia. Phonetically, the Ossetic word *kasutæ* is similar

to the shrine name *kašeta*, which is used among Eastern Georgian mountain dwellers.

In the Jinati Valley of Dvaleti, there are pastures called *3ink'i darəntæ*, “Dzinka’s Shepherd’s Station” (Iqaraeva 1975, 235). The stem word of the first component of the toponym, *3ink'i*, stands in the genitive case of the Ossetic language. As the transformation of Kartvelian *-č-* to Ossetic *-3-* is regular in the phonetic system of the Ossetic language (cf. Georgian *čala* “flood meadow, riverside copse” with Ossetic *3ala* “sedge”), the Ossetic *3ink'a* corresponds to the Georgian *č'ink'a*, which is an evil spirit: a man of the forest in Georgian and Laz mythology. The word *č'ink'a* is often found in Georgian toponymy, for example, *č'ink'as xidi* “Č'inka’s bridge”, *č'ink'ebis kva* “Č'inkas’ stone,” etc. (Dzneladze 2005, 5, 10).

One pasture, located near the village of Abaitikau in Dvaleti, is called *3abraji 3yq'ita* meaning “lowland of Dzabra” (Iqaraeva 1975, 234). The stem word of the first component of the toponym is *3abra*, which stands in the genitive case of the Ossetic language. *3abra* or *3vabra* is a character in Megrelian mythology: an evil spirit of the forest mentioned in folk songs and poems. The refrain that accompanies an old Megrelian ritual dance tells the story of the frightening *3abra* attacking the people. The word *3(v)abra* in Megrelian means “treacherous” or “sly”.

The toponyms described in this article represent a subset of the extensive Kartvelian religious and mythological vocabulary found in the geographical names of present-day North Ossetia. This category of toponyms forms an integral part of a significant layer of Kartvelian-origin toponymy in North Ossetia, particularly in the Dvaleti, Alagir, and Digoria regions. The Christian terms in the toponyms of North Ossetia represent the latest layer, established along with the spread of Christianity by the Georgian Kingdom and clergy, probably after the 10th century AD. As for the Kartvelian pagan vocabulary in North Ossetia toponymy, it likely originates from a much older era, possibly the early Middle Ages, with the meaning of these terms later forgotten by the Ossetian population. The research revealed that the cultic and mythological vocabulary in the Kartvelian-origin toponyms of North Ossetia belongs to the Zan, Svan and Georgian languages. The Georgian layer in the toponymy of North Ossetia includes both pagan cult terminology and Christian vocabulary.

Conclusion

The diverse Kartvelian toponymy found within the landscape of modern North Ossetia reflects a profound connection between ancient local beliefs and geographical nomenclature. By analyzing place names and their etymological roots, it becomes evident that the religious and cultural influence of the South Caucasus has left an indelible mark on the toponymy of this region. This study sheds light on the substantial Kartvelian contribution to the toponymic landscape of North Ossetia, highlighting the cultural symbiosis that has characterized the region for millennia.

While individual lexical elements in both language and toponymy may indicate linguistic borrowings, the concentration and diversity of Kartvelian religious vocabulary in toponyms suggest a shared belief system, likely indicative of a single ethnocultural space in the Central Caucasus. The study demonstrates that the religious tradition of the Ossetes, characterized by the syncretism of pagan and Christian elements, was significantly influenced by Kartvelian religious practices and terminology.

The concentration of Kartvelian cultic toponyms beyond the traditional borders of Dvaleti, in the regions of Alagir and Digoria, may further substantiate the theory of the widespread distribution of the Dvals throughout the Central Caucasus.

In North Ossetia, Georgian toponyms serve as integral elements of ethnocultural processes, providing valuable insights into ancient common beliefs and cultural relationships in the region. The systematic study of Georgian toponyms in North Ossetia offers new avenues for further research into the cultural and linguistic connections of the Caucasus.

References

- Andronikashvili, Mzia. 1984. "Notes on the Phonetic Adaptation of the Vocabulary, which Entered into the Ossetic language from Kartvelian languages." *Linguistics Digest* 1: 30-41. ანდრონიკაშვილი, მზია. 1984. „შენიშვნები ქართველურ ენებიდან ოსურში შესული ლექსიკის ფონეტიკური ადაპტაციის შესახებ“. *საენათმეცნიერო კრებული* 1: 30-41.
- Bedoshvili, Guram. 2002. *Explanatory and Etymological Dictionary of Georgian Toponyms*, vol. 1. Tbilisi: Bakur Sulakauri Publishing House. ბედოშვილი, გურამ. 2002. *ქართულ ტოპონიმთა განმარტებით-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი*. ტ. I. თბილისი: ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა.

- Chkadua, Ambako. 2011. "Dictionary of the Svan Toponyms." In *Toponymy of Svanetia*, ed. Ambako Chkadua, 9-677. Tbilisi: Universali. ჭკადუა, ამბაკო. 2011. „სვანურ ტოპონიმთა ლექსიკონი“. წიგნში *სვანეთის ტოპონიმთა ლექსიკონი*. რედ. ამბაკო ჭკადუა, 9-677. თბილისი: უნივერსალი.
- Dzneladze, Revaz. 2005. *Toponymical Vocabulary of the Gurian Dialect*. Tbilisi: Universali. ძნელაძე, რევაზ. 2005. *გურული დიალექტის ტოპონიმური ლექსიკონი*. თბილისი: უნივერსალი.
- Gamrekeli, Vakhtang. 1958. "For the Analysis of the Toponymy of Dvaleti." *Proceedings of Iv. Javakhishvili Institute* 4 (1): 45-67. გამრეკელი, ვახტანგ. 1958. „დვალეთის ტოპონიმის ანალიზისათვის“. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ინსტიტუტის შრომები IV, ნაკ. 1: 45-67.
- Gamrekeli, Vakhtang. 1963. "Historical Materials from Dvaleti." *Bulletin of the Georgian State Museum* 24-B: 91-103. გამრეკელი, ვახტანგ. 1963. „ისტორიული მასალები დვალეთიდან“. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე XXIV-B: 91-103.
- Gvritishvili, Davit. 1949. "Identity of Dvals and the issue of Ossetes settlement." *Journal of the Ivane Javakhishvili Institute of History* 1: 109-121. გვრიტიშვილი, დავით. 1949. „დვალთა ვინაობისა და ოსთა ჩამოსახლების საკითხისათვის“. მიმოძიებელი (აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტი) I: 109-121.
- Ghambashidze, Nino and Ketevan Alaverdashvili. 2018. *Traditional Culture of the East Georgia Highland (shrines of Gudamakari, Khevi, Tusheti)*. Tbilisi: Meridiani. ლამბაშიძე, ნინო და ქეთევან ალავერდაშვილი. 2018. *აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული კულტურა (გუდამაყრის, ხევის, თუშეთის სალოცავები)*. თბილისი: მერიდიანი.
- Itonishvili, Valerian. 1971. *Toponymy of Khevi*. Tbilisi: Metsniereba. ითონიშვილი, ვალერიან. 1971. *ხევის ტოპონიმთა ლექსიკონი*. თბილისი: მეცნიერება.
- Itonishvili, Valerian. 2015. *The Everyday Life of the Mokhevs*. Tbilisi: Center for Study and Promotion of History, Ethnology and Religion. ითონიშვილი, ვალერიან. 2015. *მოხვევების ყოფა-ცხოვრება*. თბილისი: ისტორიის, ეთნოლოგიისა და რელიგიის შესწავლისა და პროპაგანდის ცენტრი.
- Koshoridze, Tamila. 2014. "Calendar of Georgian Folk Holidays in Inner Kartli". PhD diss. Georgian University of the Patriarchy of Georgia named after Saint Andrew. <https://dl.sangu.edu.ge/pdf/dissertacia/tkoshoridze.pdf>. კოშორიძე, თამილა. 2014. „ქართულ ხალხურ დღეობათა კალენდარი შიდა ქართლში“. სადოქტორო დისერტაცია. საქართვე-

ლოს საპატრიარქოს წმინდა ანდრიაპირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი.

Sanakoti, Manana. 1987. "About Some Toponyms of North Ossetia." In *Onomastics* 1, series editor Shota Dzidziguri; volume editors: Paata Tskhadaia and Besarion Jorbenadze, 154-156. Tbilisi: Tbilisi State University Press. სანაკოტი, მანანა. 1987. „ჩრდილოეთ ოსეთის ზოგიერთი ტოპონიმის შესახებ“. კრებულში *ონომასტიკა* I, საერთო რედ. შოთა ძიძიგური; ტომის რედ-ები: პაატა ცხადაია, ბესარიონ ჯორბენაძე, 154-156. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

Shanidze, Akaki. 1984. *Essays in Twelve Volumes*, vol. I. Tbilisi: Metsniereba. შანიძე, აკაკი. 1984. *თხზულებანი თორმეტ ტომად*. ტ. I. თბილისი: მეცნიერება.

Thordarson, Fridrik. 2008. "Chapter 3 – Language Contacts." In *Ossetic Grammatical Studies. Veröffentlichungen zur Iranistik* 48, ed. Sonja Fritz, 21-85. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Topchishvili, Roland. 2021. *Dvaleti and Dvals*. Tbilisi: TSU Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology. თოფჩიშვილი, როლანდ. 2021. *დვალეთი და დვალები*. თბილისი: ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი.

Абаев, Василий. 1949. *Осетинский язык и фольклор (ОЯФ)*, т. I. Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.

Абаев, Василий. 1958. *Историко-этимологический словарь осетинского языка*, т. I. Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.

Абаев, Василий. 1979. *Историко-этимологический словарь осетинского языка*, т. III. Ленинград: Наука.

Абаев, Василий. 1990. *Избранные труды. Религия, фольклор, литература*. Владикавказ: Ир.

Гамрекели, Вахтанг. 1961. *Двалы и Двалетия в I-XV вв. н.э.* Тбилиси: Издательство Академии Наук Грузической ССР.

Калоев, Борис. 2004. *Осетины*. Москва: Наука.

Цагаева, Анастасия. 1971. *Топонимия Северной Осетии*. т. I. Орджоникидзе: Ир.

Цагаева, Анастасия. 1975. *Топонимия Северной Осетии*. т. II. Орджоникидзе: Ир.